

УДК 371.32:821.161.2

Алла ІВАЩЕНКО

аспірантка кафедри методики викладання української мови і літератури
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна
e-mail: allaivashenko@ukr.net

ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ СИМВОЛІЗАЦІЇ ОБРАЗНИХ СТРУКТУР ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЯК ЕТАП ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ УМІНЬ АНАЛІЗУВАТИ ОБРАЗИ-СИМВОЛИ

У статті подано особливості символізації художніх образів, вивчення яких сприяє формуванню в учнів старшої школи умінь аналізувати образно-символічні структури літературного тексту. Процес символізації образних утворень розглядається як своєрідний механізм взаємодії символу й художнього тексту, результатом якої є образно-символічні утворення, що несуть у собі прихований зміст, набуваючи символічної функції. Визначено внутрішньо-текстові та позатекстові механізми символізації, вивчення яких є необхідним для старшокласників із метою розкриття семантики образів-символів і визначення їхньої функціональної ролі в художньому тексті для повноцінного осмислення закладеної автором ідеї твору.

Ключові слова: образ-символ, образно-символічні структури, символ, символізація, художній образ, художній твір, художні засоби, реципієнт.

У контексті сучасних підходів до вивчення літератури в школі, актуальною залишається проблема формування в старшокласників умінь аналізувати образи-символи в художньому творі. Прочитання й повноцінне осмислення літературних текстів із образно-символічними структурами практично неможливе без відповідних практичних властивостей. Одним із етапів формування в учнів таких умінь є вивчення процесів символізації (символізація – своєрідний механізм взаємодії символу й художнього тексту, результатом якої є образно-символічні утворення) образних структур художнього тексту.

Особливості функціонування символу та образу в художньому тексті досліджували Н. О. Гавриліна, Л. А. Юркина, Е. В. Шелестюк, Е. К. Созина, Н. Д. Арутюнова, О. П. Опанасюк, на проблему символізації образів у літературному творі звертали увагу М. М. Рубцов, В. І. Кононенко, О. П. Архипенко, О. І. Сімович та інші.

Для формування в старшокласників спеціальних знань та вмінь інтерпретації художнього тексту, наповненого образно-символічними структурами, необхідним завданням є вивчення чинників символізації художнього образу та визначення їхнього впливу на змістовно-сміслову наповнюваність художнього тексту.

Мета статті – визначити основні чинники та механізми символізації художнього образу, вивчення яких сприяє формуванню в учнів старшої школи умінь аналізувати образи-символи на уроках української літератури.

Художній текст – це складна система, у якій авторською ідеєю об'єднано багато самостійних і водночас взаємопов'язаних між собою компонентів, серед яких особлива роль належить художньому образу.

У системі шкільного вивчення художнього тексту образ розглядається на словесно-мовному, сюжетно-тематичному, композиційному та ритмічному рівнях, що дає можливість визначити його роль у розкритті ідейно-тематичної наповнюваності твору.

Основними складовими художнього образу називають «образ-задум, образ-знак, образ-сприймання» [5, 150]. Якщо розглядати ці компоненти як єдиний взаємопов'язаний процес, то в основі простежується ідея (задум), яка надає художнім образам символічності. Важливим є те, що символічні образи досить часто виступають образами-символами усього твору вцілому. Тому образ-символ – це не просто елемент художнього твору, який можна розглядати на рівні з іншими художніми засобами. Його характерні властивості зберігаються лише в системі тексту й у взаємозв'язку з іншими текстовими елементами.

Художній образ у процесі символізації, на думку В. І. Кононенка, проходить декілька проміжних стадій. «Одна з них – усвідомлення вторинної номінації як узагальнення, створення образної ситуації, що сприяє виявленню переносно-метафоризованого смислового словесного комплексу» [3, 161]. Середовище існування

лексеми як окремої знакової структури впливає на її смислове наповнення й визначає її функціональні властивості. Таким середовищем виступає художній текст, що в силу своєї змістовно-смислової наповнюваності здійснює вплив на лінгвістичний знак, надаючи йому образності – «слово використовується в символічній функції» [7, 39]. Такі слова-образи набувають іншого (переносного) значення й стають основними носіями авторської ідеї.

Наступною стадією символізації дослідник називає «осмислення слова-символу як носія концептуального смислу...» [3, 161]. На цьому етапі головну роль відіграє творча уява реципієнта. Прочитання підтексту, а відтак і розкриття авторської ідеї, відбувається через сприймання символічних образів, які спонукають читача (учня) до відтворення в пам'яті аналогів, пов'язаних із індивідуальним досвідом, та моделювання у власній уяві образних картин.

Варто зазначити, що не кожен художній образ може досягати рівня символу. Точніше, один і той же образ під впливом контексту набуває різних ступенів символічної насиченості, саме це визначає його роль у творенні ідейно-змістової наповнюваності літературного твору.

Взаємодія символу й художнього тексту породжує образно-семантичну композицію твору, тобто відбувається символізація образу, яка можлива лише в контексті й становить собою «надпотужний інструмент образного осягнення дійсності» [6, 140]. Це особливий механізм, що відбувається як на підсвідомому, так і на свідомому рівнях, результатом якого є образно-символічні утворення, як своєрідна субстанція, через яку автор проводить художню ідею. «Не відділяючи образ від символу, можна вважати символ свого роду розвитком, продовженням образу, що й дає підстави твердити про образ-символ...» [3, 160], як зазначає В. І. Кононенко.

Процес символізації зумовлений внутрішньо-текстовими та зовнішніми (позатекстовими) факторами впливу на художньо-образну композицію твору. **Внутрішньо-текстові механізми символізації** пов'язані з тим, що сама змістовно-смислова наповнюваність художнього тексту створює умови для символізації.

По-перше: у ході розгортання сюжету з'являються асоціативні зв'язки, встановлені самим автором, які вказують на неоднозначність образів. Саме асоціативність відіграє основну роль у процесі символізації, адже, на думку В. І. Кононенка, «...шлях від образу до вербалі-

зованого символу, а від нього до концепту свідомо чи несвідомо закодований автором мистецького твору» [3, 159]. Художній текст породжує асоціації в реципієнта, проте вони неконтрольовані. Інтерпретація символічного значення залежить великою мірою від інтелектуального рівня, культурної обізнаності, типу мислення читача. Унаслідок чого потрактування образно-символічних утворень може бути непередбачуваним, але їхнє «стрижнєве значення залишається незмінним» [7, 49].

По-друге: образ може набувати символічного значення завдяки впливу різноманітних художніх засобів, серед яких алегорія, метафора, порівняння, паралелізм. «Емоційно-чуттєві враження й переживання формують символізацію їх, стають ідеальністю пам'яті» [5, 143]. Художні засоби для митця служать інструментом відтворення власного досвіду, який постає в пам'яті та виражається в творі через переживання, відчуття, емоції втілені в словесних образах. Процес інтерпретації художнього тексту залежить від здатності читача «пропускати» зображені почуття через власну свідомість і «співпереживати» разом із автором. Методика вивчення художнього тексту повинна включати й емоційну сферу сприймання художньої картини світу.

По-третє: впливати на символізацію образів можуть і складні синтаксичні конструкції, завдяки інтонаційним забарвленням та смисловим акцентам. Динаміка вживання образів-символів та їхнє місце в системі художніх засобів визначають важливість таких образних утворень для змістової наповнюваності мистецького твору. Найпоширенішими чинниками символізації О. І. Сімович називає: «узагальненість та ідейність, сконденсовані у слові, стійкість повторення того чи іншого слова в художній системі» [7, 41].

Отже, внутрішньо-текстові механізми символізації художнього образу можуть проявляти себе через встановлення асоціативних зв'язків між автором-текстом-реципієнтом; взаємодію в тексті різноманітних засобів образотворення та структурно-синтаксичні особливості художнього тексту. Названі чинники окремо чи у взаємодії утворюють подвійну природу літературного твору, що вказує на закладену в ньому символічність. Тому в процесі інтерпретації для повноцінного прочитання художнього тексту важливим є виявлення внутрішньо-текстових факторів символізації.

Зовнішнім джерелом символізації, у першу чергу, можна вважати *національно-культурні традиції*. Значна маса образів-символів переноситься до художнього тексту саме з народної творчості (пісні, традиційні обрядові дійства, культові вірування тощо). І якщо під впливом трансформацій, переосмислень, контекстної обробки такі фольклорні символічні образи зазнають видозмін і втрачають своє первісне значення, то ідея, яку вони несуть у собі, залишається незмінною. Такі національно-культурні образи-символи, це уже трансформовані під впливом часу й культурного розвитку загальноживані «архетипові» [2, 32] лексеми. Процес асоціативного накладання смислів, породжених національно-культурним досвідом, на початкове значення слова сприяє творенню нових образних форм.

До національної символіки належать різноманітні предмети побуту, елементи зовнішності людини, назви рослин, анімалістичні назви та багато інших понять, які поступово набували (переважно в народно-пісенній творчості) образно-символічного значення. Ці символічні образи несуть у собі закодоване минуле національної культури.

Не менш яскравим проявом образної символізації є фразеологічні одиниці, де чітко виражений тандем метафори й символу. «Народна фразеологія в її метафорично-символічній організації ґрунтується на національно орієнтованих формах вираження» [2, 32]. Фразеологічні образи породжені народною символікою, тому простежується тісний образно-асоціативний зв'язок, який має своє відображення й у літературному тексті. Проте в художній літературі окрім фольклорних образів-символів вагоме місце посідають й античні та біблійні символи.

Наступним вагомим зовнішнім засобом символізації постає *процес соціалізації*, «як один із виявів взаємозв'язку між соціальною структурою суспільства та його культурою, як регуляція соціальних стосунків за допомогою культурних засобів» [4, 3], як зазначає М. П. Кочерган. Комуніканти окремого соціального кола, перебуваючи в процесі інформаційного обміну, підсвідомо вдаються до мовного символізму. Окремі слова, фрази, мовні звороти, інтонації та вимова, характерні для певного колективу, можуть набувати властивостей символу. образи, що символізувалися в свідомості конкретної групи населення, несуть у собі особливий прихований національний зміст словесного символізму, на що має звертати увагу школа. Такий

«вербалізований символ набуває ознак національно-орієнтованого й соціально значущого поняття вже в своєму безпосередньому сприйманні як осмислений у межах конкретного дискурсу образ» [3, 159].

О. П. Архипенко в основі символіки вбачає «*психологічний паралелізм*» [1, 225], який ґрунтується на співвідношенні людини й природи. Прийом встановлення паралелі за певними ознаками між явищами природи й душевними переживаннями людини породжує образність і надає символічного забарвлення. «Символіка розвивається від контакту з всесвітніми творчими причинами...» [1, 225]. Оточуюче середовище для митця — це невичерпне джерело творчості, яке залишає свій відбиток на особливостях творчої манери письменника, наповнює художню картину світу оригінальними образами-символами.

До зовнішніх джерел символізації належить й *індивідуальний стиль автора*, носієм та виразником якого є художній твір. Особливості зображення ідей, оригінальні засоби образотворення та композиції, специфічні форми вислову, неологізми, афористичні вислови – усе це формує творчу манеру письменника. Творення символічних образів у художньому тексті явище індивідуальне й неповторне. Стилєтворчими чинниками та носіями авторського стилю виступають елементи зовнішньої й внутрішньої форми художнього твору, серед яких соціально-історичні умови, поєднання традиційності й новаторства в мистецькому творі, художні родові та жанрові ознаки твору, творча уява, емоційний стан та настрої письменника, особливості асоціативного мислення. Почуття та емоції, що знаходять своє відображення в символізації об'єктів і є життєвим досвідом письменника, який виступає найважливішою складовою індивідуального стилю автора.

Таким чином, позатекстові фактори впливу на художньо-образну композицію твору відіграють не останню роль у процесі символізації. Проте вони приховані від читача, який основну свою увагу фокусує на змістовно-смісловій наповненості художнього тексту. Реципієнту для повноцінного прочитання й осмислення літературного твору необхідно брати до уваги усі названі зовнішні джерела символізації, адже без них неможливо пояснити концептуальне значення образів-символів.

Отже, у процесі формування в учнів умінь аналізувати образи-символи на уроках україн-

ської літератури особливу увагу слід приділити символізації художніх образів та її чинникам. Символізація образних структур – це своєрідний механізм взаємодії символу й художнього тексту, результатом якої є образно-символічні утворення, що несуть у собі прихований зміст, набуваючи символічної функції. Осмислення образу-символу та розкриття його символічного значення відбувається через асоціативність мислення читача.

Процес символізації зумовлений внутрішньо-текстовими та зовнішніми факторами. До внутрішньо-текстових джерел символізації художніх образів належать:

- закладений автором у художньому творі підтекст, який розкривається через встановлення асоціативних зв'язків між автором-текстом-реципієнтом;
- взаємодія художніх засобів у тексті, через яку відбувається відтворення емоційного життєвого досвіду письменника;
- структурно-синтаксичні особливості та композиційна побудова художнього твору.

Зовнішні джерела символізації включають:

- національно-культурні традиції: вплив на формування образної символіки фольклорного досвіду, фразеології, національних особливостей та релігійних переконань;
- процес соціалізації: роль символів у художньому тексті залежить від географічних кордонів, ментальності, рівня культурного розвитку окремих соціальних груп;
- «психологічний паралелізм», який зумовлений впливом всесвітніх процесів та природних явищ на творчу манеру письменника, що й має своє відображення в художньому тексті;
- індивідуальний стиль автора, особиста специфіка образотворення, які формуються під впливом соціально-історичних умов, творчої уяви, емоційного стану та настрою письменника, особливостей асоціативного мислення.

Иващенко А.С.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОЦЕССОВ СИМВОЛИЗАЦИИ ОБРАЗНЫХ СТРУКТУР ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА КАК ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ УМЕНИЙ АНАЛИЗИРОВАТЬ ОБРАЗЫ-СИМВОЛЫ

В статье поданы особенности символизации художественных образов, изучение которых способствует формированию у учеников старшей школы умений анализировать образно-символические структуры литературного текста. Процесс символизации образных образований рассматривается как своеобразный механизм взаимодействия символа и художественного текста, результатом которого являются образно-символические образования, которые несут в себе

У процесі аналізу художнього твору старшокласники повинні приділити увагу вивченню джерел символізації образних утворень із метою розкриття семантики образів-символів та визначення їхньої функціональної ролі в художньому тексті для повноцінного осмислення закладеної автором ідеї твору.

Список використаних джерел

1. Архипенко О. П. Теоретичні нотатки / О. П. Архипенко // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. – 1993. – № 7. – С. 224-225.
2. Кононенко В. Г. Словесні символи в семантичній структурі фрази / В.Г. Кононенко // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 30-36.
3. Кононенко В. І. Концепт і символ: лінгвокультурологічний аспект. Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана. Збірник наукових статей / Відп. ред. Тараненко О.О. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 157-162.
4. Кочерган М. П. Мова як символ соціальної солідарності / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 3-10.
5. Левчук Л. Т. Естетика: Підручник / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко. – К. : Вища школа, 1997. – 399 с.
6. Рубцов Н. Н. Символ в искусстве и жизни: философские размышления / Н. Н. Рубцов. – М. : Наука, 1991. – 176 с.
7. Сімович О. І. Семантична характеристика традиційних слів-символів в укр. мові : дис. канд. філ. наук : 10.02.01 / Сімович Оксана Ігорівна. – Л., 1999. – 222 с.

References

1. Arxypenko O. P. (1993). Teorety'chni notatky, 224-225 [Xronika-2000. Ukrayins'kyj kul'turologichnyj al'manax]. Kiev [in Ukrainian].
2. Kononenko V. G. (1991) Slovesni sy'mvoliv' v semanty'chnij strukturi frazemy'. [Movoznavstvo]. Ivano-Frankivsk, 30-36 [in Ukrainian].
3. Kononenko V. I. (2006). Konzept i sy'mvol: lingvokul'turologichnyj aspekt. Mova. Lyudy'na. Svit: Do 70-richchya profesora M. Kochergana. [Zbirny'k naukovy'x statej], 157-162 Kiev [in Ukrainian].
4. Kochergan M. P. (2003). Mova yak sy'mvol social'noyi solidarnosti. [Movoznavstvo], 3-10 Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
5. Levchuk L. T. (1997). Estety'ka: Pidruchny'k. Kiev, 399 [in Ukrainian].
6. Rubczov N. N. (1991). Sy'mvol v y'skusstve y' zhy'zny': fy'losofsky'e razmyshleny'ya. Moscow: Nauka, 176 [in Russian].
7. Simovy'ch O. I. (1999). Semanty'chna karaktery'sty'ka trady'cijny'x sliv-sy'mvoliv v ukr. Movi. Dy's. kand. fil. Nauk. L'vov [in Ukrainian].

скрытый смысл, приобретая символическую функцию. Определены внутренне-текстовые и поза-текстовые механизмы символизации, изучение которых является необходимым для старшеклассников с целью раскрытия семантики образов-символов и определения их функциональной роли в художественном тексте для полноценного осмысления заложенной автором идеи.

Ключевые слова: образ-символ, образно-символические структуры, символ, символизация, художественный образ, художественное произведение, художественные средства, реципиент.

Ivaschenko A.

**STUDY OF THE SYMBOLIZATION PROCESSES OF CHARACTER STRUCTURES
IN THE BELLES TEXT AS STAGE OF FORMING THE SKILLS
BY THE SENIOR PUPILS TO ANALYZE THE CHARACTER-SYMBOLS**

The specific features of symbolization of the belles characters are presented in this article, the study of which contributes to the forming by the senior pupils the skills to analyze the character-symbolical structures of the literary text.

To inside text sources of symbolization of belles characters belong: subtext, that was invented by the author in belles work and reveals through arrangement of associative connections between author – text – recipient; interaction of belles means in the text, owing to that happens reproduction of emotional life's experience of the writer; structural and syntactical specific features and composite construction of belles work.

Outside sources of symbolization include: national-cultural traditions: influence on forming of character symbols of folklore experience, phraseology, national specific features and religious persuasions; the process of socialization; the role of symbols in belles text depends on geographical borders, mentality, level of cultural development of separate social and national groups; «psychological parallelism», caused by influence of world processes and natural phenomena on creative manner of writer, that has its reflection in the belles text; the individual style of author, personal specificity of characters creating, which are formed by influence of social-historical conditions, creative imagination, emotional condition and mood of writer, specific features of associative thinking.

Therefore, inside and outside text factors of influence on belles-character construction of work have an important role in the process of symbolization. The study of mentioned mechanisms of symbolization of the belles characters is one of significant stages of forming by the senior pupils the skills to analyze the literary texts with character-symbolical content.

Key words: character-symbol, character-symbolical structures, symbol, symbolization, belles character, belles work, belles means, recipient.

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2017